

ПОРІВНЯННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (ДУХОВНИХ ТА СВІТСЬКИХ ВНЗ)

Наталя Коструба

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
chmil.nata@ukr.net

У статті представлено емпіричне порівняння соціально-психологічних характеристик професійного становлення студентів різних спеціальностей духовних і світських ВНЗ (психологів, релігієзнавців та богословів). Аналіз знайдених відмінностей між студентами різних спеціальностей розглянуто в межах етапів професійного становлення: адаптації, оволодіння й реалізації. Для досягнення поставленої мети використано комплекс із 15 психодіагностичних методик. Отримані результати дають підставу стверджувати про існування статистично значимих відмінностей між групами ($p < 0,05$). На етапі адаптації до навчального середовища виявлено відмінності в професійній спрямованості (мотивах вибору професії), соціометричній структурі груп і релігійності студентів різних спеціальностей. Так, студенти-богослови більшою мірою, ніж представники інших спеціальностей, характеризуються громадянською та професійною спрямованістю під час вибору професії, що передбачає орієнтацію на моральні й соціальні мотиви, а також релігійністю як структурним елементом духовності особистості. У колективі богословів найгірше поміж інших спеціальностей розвинені міжособистісні стосунки між одногрупниками, що пов'язано з порядками в духовних ВНЗ й одностатевим складом груп. На етапі оволодіння професійними знаннями та вміннями виявлено відмінності між студентами різних спеціальностей у мотивації навчальної діяльності, оцінці викладачів, задоволеності навчальною діяльністю й гармонійності мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації. Студенти-психологи продемонстрували найвищі показники з-поміж інших груп в оцінці професійно-педагогічних якостей викладачів, у задоволеності навчальною діяльністю та збалансованості мотиваційних орієнтацій у комунікації. На етапі реалізації виявлено статистично значимі відмінності між представниками різних спеціальностей у таких показниках, як комунікативна компетентність, професійне мовлення й ціннісні орієнтації. Група богословів характеризується пануванням духовних цінностей у життєдіяльності та добре розвиненим професійним мовленням, що відображається у вдалому використанні релігійної термінології в комунікації.

Загалом, не зафіксовано значних відмінностей у показниках особистісної значимості для студента соціального мікросередовища навчання, адаптивності в спілкуванні, творчих й організаторських здібностей. Перспективи дослідження вбачаємо в розробці шляхів розвитку та сприяння професійному становленню студентів.

Ключові слова: професійне становлення, духовні й світські вищі навчальні заклади, психологи, релігієзнавці, богослови.

Natalia Kostruba. Comparison Socio-Psychological Characteristics of Professional Development of Students of Different Specialties (Spiritual and Secular Universities).

The article is devoted to the study the socio-psychological differences in professional formation of students of different specialties in spiritual and secular universities (psychologists, religious scholars, theologians). The analysis of such differences were considered within the stages of professional formation (adaptation, mastery and implementation). To achieve the purpose of the study, a complex of 15 psychodiagnostic techniques was used. The obtained results allow to state that there are statistically significant differences between groups ($p < 0,05$). At the stage of adaptation, differences in the professional orientation (motives of the choice of profession), sociometric structure of groups and religiosity of students of different specialties were revealed. At the stage of mastering the professional knowledge and skills, differences between students of different specialties were found in the motivation of educational activities, assessment of teachers, satisfaction with educational activities and the harmony of motivational orientations in professional communication. At the implementation stage, statistically significant differences between representatives of different specialties were revealed in such indicators as communicative competence, professional speech and value orientations. Religious universities' students compared with other groups demonstrated lesser indexes of sociometric status, assessment of teachers' psychological and pedagogical skills, a motivational orientations' harmony in professional communication and communication skills. However, they demonstrated more developed social and professional orientation in career choices and in training activities, religiosity personalities and spiritual values.

In general, there were no statistically significant differences in the indicators of personal significance for a student of social learning environment, adaptability in communication, creative and organizational abilities. Prospects for the study are to develop ways to promote the professional formation of students.

Key words: professional formation, spiritual and secular universities, psychologists, religious scholars, theologians.

Наталья Коструба. Сравнение социально-психологических характеристик профессионального становления студентов разных специальностей (духовные и светские вузы). В статье представлено эмпирическое сравнение социально-психологических характеристик профессионального становления студентов разных специальностей духовных и светских вузов (психологов, религиоведов и богословов). Анализ обнаруженных различий между студентами разных специальностей рассматривается в рамках этапов профессионального

становлення (адаптації, оволодіння і реалізації). Для досягнення поставленої мети використовується комплекс із 15 психодіагностических методик. Отримані результати дозволяють утвердити про існування статистически значимих відмінностей між групами ($p < 0,05$). На етапі адаптації до навчального середовища виявлені відмінності в професійній спрямованості (мотивах вибору професії), соціометрическої структурі груп і релігійності студентів різних спеціальностей. Так, студенти-богослови в більшій ступені, ніж представителі інших спеціальностей, характеризуються громадянською і професійною спрямованістю при виборі професії, що передбачає орієнтацію на моральні і соціальні мотиви, а також релігійністю, як структурним елементом духовності особистості. У богословів гірше, ніж у інших спеціальностей, розвинуті міжособистісні відносини між одногрупниками, що пов'язано з порядками в духовних вузах і однополім складом груп. На етапі оволодіння професійними знаннями і вміннями виявлені відмінності між студентами різних спеціальностей в мотивації навчальної діяльності, оцінці викладачів, задоволеності навчальною діяльністю і гармонічності мотиваційних орієнтацій в професійній комунікації. Студенти-психологи продемонстрували найвищі показники серед інших груп в оцінці професійно-педагогіческих якостей викладачів, в задоволеності навчальною діяльністю і збалансованості мотиваційних орієнтацій в комунікації. На етапі реалізації виявлені статистически значимі відмінності між представителі різних спеціальностей в таких показниках, як комунікативна компетентність, розвиток професійної мови і ціннісні орієнтації. Група богословів характеризується пануванням духовних цінностей в життєдіяльності і добре розвинутою професійною мовою, що відображається в успішному використанні релігійної термінології в комунікації.

Взагалом, не зафіксовані значущі відмінності в показниках особистісної значимості для студента соціального середовища навчання, адаптивності в спілкуванні, творческих і організаторських здібностей. Перспективи дослідження бачимо в розробці шляхів розвитку і сприяння професійному становленню студентів.

Ключеві слова: професійне становлення, духовні і світські вищі навчальні заклади, психологи, релігієзнавці, богослови.

Постановка наукової проблеми та її значення

Професійне становлення майбутніх священнослужителів у духовних ВНЗ передбачає наявність особливих умов (сувора церковна дисципліна, чіткий розпорядок дня, перебування під постійним наглядом, послух, часткова соціальна депривація). Така атмосфера, на нашу думку, сприяє формуванню особливих характеристик професійного становлення студентів-богословів, відмінних від характеристик такого становлення у світських ВНЗ.

Аналіз досліджень із цієї проблеми

Аналіз психологічних досліджень дав змогу визначити професійне становлення як безперервний процес цілеспрямованої прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій і власної активності, спрямованої на самовдосконалення й самореалізацію. Український дослідник О. М. Кокун виокремлює такі особистісні складники професійного становлення фахівця, як спрямованість особистості, професійна компетентність, професійно важливі якості та професійно значимі психофізіологічні властивості (Кокун, 2012: 20-21).

Деякі дослідники розглядають професійне становлення як специфічну (вторинну) соціалізацію людини. Професійне становлення В. О. Толочек, Н. А. Тимашкова, В. Г. Денисова трактують також як один зі специфічних ефектів інтеграції «зовнішніх» і «внутрішніх» умов, тобто умов соціального середовища й актуалізованих особливостей людини як індивіда, суб'єкта, особистості (Толочек, 2014: 17).

Узагальнену модель професійного становлення особистості як перелік його основних функцій запропонувала Ж. П. Вірна. Так, вона пов'язує професійне становлення з результатами, внутрішніми переживаннями та об'єктивними умовами діяльності (Вірна, 2003). За такою логікою власне особливості професійної діяльності визначають психологічні характеристики професійного становлення. Так, на думку багатьох дослідників (К. А. Абульханова-Славська, В. І. Заваліна, Т. А. Казанцева, О. М. Леонтьєв, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, О. В. Томилова), становлення особистості професіонала в межах різних типів професійної діяльності має свої принципові особливості. Між особистістю й професією в ході професіоналізації складається двосторонній зв'язок: професійна діяльність впливає на окремі риси особистості, а певний склад особистості зумовлює вибір певного типу професії.

Загалом проблема професійного становлення широко розглянута в сучасних психологічних дослідженнях. Проте особливості професійного становлення саме студентів-богословів розкрито фрагментарно, зокрема в роботах Р. В. Мотрук (Мотрук, 2013), М. Kaartinen-Koutaniemi та S. Lindblom-Ylänne (Kaartinen-Koutaniemi, Lindblom-Ylänne, 2012). Для виявлення специфічних особливостей професійного становлення студентів-богословів ми поставили за мету здійснити емпіричне порівняння соціально-психологічних характеристик професійного становлення студентів різних спеціальностей духовних і світських ВНЗ.

Добір експериментальної вибірки для виконання порівняння особливостей професійного становлення викликав необхідність аналізу

суміжних спеціальностей із богослов'ям. Серед них ми обрали релігієзнавство та психологію. Богослов'я й філософія суміжні за специфікою світогляду, лише філософія займається пошуком істини, а богослов'я її знає та сповідує. Психологія й богослов'я суміжні за своїм духовним складником і саме ці вчення дбають про психічне й духовне благополуччя людини. Духовне зростання, дисципліна духу, високий сенс існування спільні для всіх трьох зазначених вище спеціальностей.

Отже, дослідженням відмінностей професійного становлення студентів різних спеціальностей духовних і світських ВНЗ, що проводилось у 2014–2015 рр., охоплено 277 студентів, середній вік яких – 18,7 років. Із них 152 студенти–богослови з Рівненської духовної семінарії, Київської й Волинської православних богословських академій (духовних ВНЗ) Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) склали експериментальну вибірку. Інші 125 студентів світських ВНЗ (50 – спеціальності «Філософія» Національного університету «Острозька академія» та 75 студентів спеціальності «Психологія» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки) склали контрольну вибірку дослідження.

Методи та методики

Для досягнення поставленої мети використано такий комплекс психодіагностичних методик: «Методика визначення основних мотивів вибору професії» (Е. М. Павлютенков) (для визначення провідних мотивів вибору професії); метод зовнішньої референтометрії (для оцінювання значущості студентської групи); метод соціометричного опитування (для дослідження міжособистісних стосунків у студентській групі); методика «Визначення стилю міжособистісної взаємодії» (С. В. Максимов, Ю. А. Лобейко) (для встановлення рівня активності в міжособистісних стосунках у студентській групі); «Тест для визначення структури індивідуальної релігійності» (Ю. В. Щербатих) (для визначення рівня й структури індивідуальної релігійності); «Методика діагностики мотиваційної структури особистості» (В. Е. Мільман) (для з'ясування реальних мотивів навчальної діяльності); метод експертної оцінки студентами професійно-педагогічних якостей викладачів (за Л. І. Шумською) (для визначення ставлення студентів до викладачів); «Тест-опитувальник задоволеності навчальною діяльністю» (Л. В. Міщенко) (для оцінки рівня загальної задоволеності навчальною діяльністю); «Методика діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях» (І. Д. Ладанов, В. А. Уразаєва) (для визначення мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації); «Самооцінка творчих

здібностей» (Е. Тунік) (для встановлення рівня творчості); «Тест комунікативних умінь» під авторством Л. Міхельсона (перекладено й адаптовано Ю. З. Гільбухом) (для визначення переважаючого типу реакцій у різних комунікативних ситуаціях); «Вивчення здатності до самоуправління в спілкуванні» (для оцінки рівня комунікативної мобільності); незакінчені речення за методом В. Ф. Петровського (для дослідження професійного мовлення); методика «Експрес-діагностика організаторських здібностей» (для оцінки рівня організаторських здібностей); «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С. С. Бубнової) (для встановлення домінуючих ціннісних орієнтацій); діагностичний інструментарій психолінгвістики: фреймовий аналіз (для дослідження вербальної репрезентації концепту «священнослужитель»). Вибір саме таких критеріїв професійного становлення пов'язаний з авторською концептуальною моделлю процесу професійного становлення майбутніх священнослужителів, що обґрунтована в попередніх наших працях (Чміль, 2016).

Для виявлення статистично значимих відмінностей у діагностичних показниках професійного становлення студентів різних спеціальностей (богослови, психологи, філософи) ми вираховували Н-критерій Крускала-Уоллеса. Отримані результати дають підставу стверджувати про існування статистично значимих відмінностей між групами ($p < 0,05$). Аналіз знайдених відмінностей між студентами різних спеціальностей запропоновано розглядати в межах етапів професійного становлення (адаптації, оволодіння й реалізації).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Так, на етапі адаптації до навчального середовища виявлено відмінності в професійній спрямованості (мотивах вибору професії), соціометричній структурі груп і релігійності студентів різних спеціальностей. Узагальнені результати продемонстровано в табл. 1.

Статистично значимі відмінності між групами виявлено за переважаючими мотивами вибору професії ($H=8,39$; $p < 0,05$). Так, середні ранги демонструють, що найбільш значимими громадянські й професійні мотиви є для студентів-богословів ($R=144,98$; $p < 0,05$), меншу вагу вони мають для філософів ($R=139,76$; $p < 0,05$) і найменш важливі громадянські та професійні мотиви для психологів ($R=126,37$; $p < 0,05$). Тобто студенти-богослови обирають професію, орієнтуючись на соціальні, моральні, пізнавальні, пов'язані зі змістом праці та творчі мотиви.

Таблиця 1

Відмінності в діагностичних показниках професійного становлення в студентів різних спеціальностей на етапі адаптації

№ з/п	Показник	Спеціальність	Кількість, N	Середнє рангів, R
1	Громадянська та професійна спрямованість у виборі професії (H=8,39; p<0,05)	Богослови	152	144,98
		Психологи	75	126,37
		Філософи	50	139,76
2	Соціометрична структура групи (H=34,88; p<0,001)	Богослови	152	117,71
		Психологи	75	168,57
		Філософи	50	159,37
3	Релігійність (H=8,74; p<0,05)	Богослови	152	147,61
		Психологи	75	135,83
		Філософи	50	117,58

Деяко меншою мірою орієнтуються на громадські та професійні мотиви студенти-філософи, тоді як психологи обирають професію, переважно орієнтуючись на індивідуально-особистісні мотиви, тобто престиж, матеріальний добробут і комфорт. Такі відмінності пов'язані з особливостями обраних професій. Так, психологи й богослови належать типу професій «людина–людина», що передбачає роботу з людьми й для людей. Проте богослов'я передбачає служіння Богу для спасіння всіх людей, дає чіткі вказівки, як жити й за якими принципами, тобто професія має соціальне та моральне спрямування, тоді як психологія – наука різнопланова, покликана не лише для психологічної допомоги, а й для вивчення закономірностей психічної діяльності та поведінки людини у всіх сферах її життя: особистісній, міжособистісній, діловій тощо. Психологія не просто «рятує» – вона спрямована на самовдосконалення, самоактуалізацію й самореалізацію, вона не обмежує людину догматами та обрядами, а навпаки – дає право вибору та вчить брати відповідальність за нього. Саме тому під час вибору цієї професії студенти орієнтуються на престиж і комфорт. Щодо філософів, які вивчають релігію (історію, розвиток та місце в культурі й соціумі тощо), то цю професію більшою мірою відносять до типу «людина–знакова система». Саме тому студенти, обираючи таку майбутню професію, орієнтуються більшою мірою на пов'язані зі змістом праці й пізнавальні мотиви.

За соціометричною структурою груп виявлено статистично значимі відмінності між студентами різних спеціальностей ($N=34,88$; $p<0,001$). Так, найбільше розвинена соціометрична структура – у студентів-психологів ($R=168,57$; $p<0,001$), а також непогано розвинена у філософів ($R=159,37$; $p<0,001$). У студентів-богословів простежено найменш виражену соціометричну структуру групи ($R=117,71$; $p<0,001$). Тобто емпіричним порівнянням встановлено, що в студентів-психологів найкраще розвинені стосунки в академічних групах, що підтверджується високими соціометричними статусами. Також достатньо добре розвинені міжособистісні стосунки в студентських групах у філософів. Така ситуація пов'язана з умовами навчання студентів. Так, у світських ВНЗ академічні групи різномірні за гендерною характеристикою та більш-менш однорідні за віком. Також світський університет містить у собі багато факультетів і спеціальностей та набагато більше студентів, тобто можливості спілкування не обмежені виключно групою чи факультетом. За таких умов академічна група сприймається не як нав'язане коло спілкування, а як навчальне товариство зі спільними інтересами (скласти залік, практичну тощо), спільними труднощами (семінарське заняття) та колективними рішеннями. Коли ж ідеться про духовний ВНЗ, то тут студентська група сприймається учасниками як нав'язане коло спілкування, навчання й життєдіяльності. Адже представники однієї академічної групи весь час проводять разом: навчання, самостійна підготовка, харчування, сон, практика (богослужбова «череда») тощо. Крім того, варто врахувати й статеву особливість студентських груп у богословів, у чоловічих колективах частіше простежено суперництво, а не взаємодію. Саме тому в студентів-богословів виявлено найменш розвинену структуру групи, що передбачає низькі соціометричні статуси її учасників.

Статистично значимі відмінності між групами виявлено за показниками релігійності ($N=8,74$; $p<0,05$). Так, найбільш релігійними очікувано виявилися богослови ($R=147,61$; $p<0,05$), дещо менш релігійними – психологи ($R=135,83$; $p<0,05$) і найменші показники релігійності зазначили філософи ($R=117,58$; $p<0,05$). Високі показники релігійності в богословів (знання молитов тощо) є необхідною умовою вступу до духовного ВНЗ. Крім того, усе богословське вчення ґрунтується на вірі в Бога, а в духовних ВНЗ цю віру підтримують її оформленням у межах конфесійної, догматичної релігії. Студенти-

богослови, віра й релігійність яких є недостатньо сильною, часто за власним бажанням чи через виключення покидають навчання в духовних ВНЗ. Релігійність психологів і філософів – справа особиста й необов'язкова. Проте психологи продемонстрували більш високі показники релігійності, ніж філософи. Психологія як наука не заперечує релігії та релігійності, а навпаки – вивчає їх як додатковий ресурс духовного особистісного розвитку. А щодо філософів, імовірно, детальне вивчення всіх світових релігій, їхніх особливостей та історій не сприяє зміцненню віри та релігійної приналежності.

Отже, здійснений емпіричний аналіз особливостей професійного становлення на етапі адаптації до середовища ВНЗ у студентів різних спеціальностей дав можливість виявити відмінності в мотивах вибору професії, соціометричній структурі груп і релігійності. Так, студенти-богослови більшою мірою, ніж представники інших спеціальностей, характеризуються громадянською та професійною спрямованістю під час вибору професії, що передбачає орієнтацію на моральні та соціальні мотиви, а також релігійністю, як структурним елементом духовності особистості. Проте в колективі богословів найгірше поміж інших спеціальностей розвинені міжособистісні стосунки між однокласниками, що пов'язано з порядками в духовних ВНЗ й одностатевим складом груп. Студенти-психологи схильні під час вибору професії більшою мірою орієнтуватися на індивідуально-особистісні мотиви (престижу, комфорту, матеріальної вигоди), а також характеризуються вмінням будувати міжособистісні стосунки в академічних групах, що підтверджується високими соціометричними статусами представників цієї спеціальності. Щодо студентів-філософів, то, порівняно з психологами та богословами, вони володіють найменшими показниками релігійності, що, можливо, впливає з вивчення особливостей усіх наївних релігійних систем.

На етапі оволодіння професійними знаннями й уміннями виявлено відмінності між студентами різних спеціальностей у мотивації навчальної діяльності, оцінці викладачів, задоволеності навчальною діяльністю та гармонійності мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації, що продемонстровано в табл. 2.

За переважаючими типами мотивації в навчальній діяльності виявлено відмінності в досліджуваних групах. Це, зокрема, стосується громадянських і професійних мотивів ($H=17,01$; $p<0,001$). Найбільш схильні керуватися зазначеними мотивами в навчальній діяльності

Таблиця 2

Відмінності в діагностичних показниках професійного становлення в студентів різних спеціальностей на етапі оволодіння

№ з/п	Показник	Спеціальність	Кількість, N	Середнє рангів, R
1	Громадянська та професійна спрямованість у навчальній діяльності (H=17,01; p<0,001)	Богослови	152	148,52
		Психологи	75	115,23
		Філософи	50	145,71
2	Оцінка студентами професійно-педагогічних якостей викладачів (H=7,96; p<0,05)	Богослови	152	132,45
		Психологи	75	155,95
		Філософи	50	133,48
3	Загальна задоволеність навчальною діяльністю (H=10,93; p<0,01)	Богослови	152	136,98
		Психологи	75	154,31
		Філософи	50	122,18
4	Збалансованість мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації (H=9,26; p<0,05)	Богослови	152	128,95
		Психологи	75	158,71
		Філософи	50	139,98

богослови (R=148,52; p<0,001), дещо меншою мірою – філософи (R=145,71; p<0,001) та практично не керуються такими мотивами психологи (R=115,23; p<0,001). Так, богослови більше характеризуються громадянською й професійною спрямованістю в навчанні, що проявляється в пануванні мотивів спілкування, суспільної корисності, загальної та творчої активності. Професійне навчання й виховання богословів пов'язане зі служінням і послухом, тобто не лише професійна діяльність, але й підготовка до неї має за мету принести користь людям (спрямувати, привести до порятунку). Для студентів-філософів теж притаманне домінування громадянських і професійних мотивів у навчанні, проте, порівняно зі студентами-богословами, вони більш акцентують свою увагу на загальній активності. Психологи в навчальній діяльності характеризуються індивідуально-особистісною спрямованістю, вони навчаються для себе, для реалізації мотивів підтримання життєзабезпечення, комфорту й соціального статусу.

Статистично значимі відмінності між групами виявлено за показниками оцінки студентами професійно-педагогічних якостей викладачів (H=7,96; p<0,05). Високі оцінки таких рис викладачів в університеті та на факультеті здійснили студенти-психологи (R=155,95; p<0,05), інші групи демонструють нижчі оцінки: філософи (R=133,48; p<0,05)

й богослови ($R=132,45$; $p<0,05$). Психологи описують своїх викладачів як високоерудованих, інтелігентних, із глибокими знаннями предметів та вмінням передавати їх студентам, а також емоційно врівноважених й оптимістичних. Уважається, що психолог не може бути хорошим консультантом, якщо має нерозв'язані психологічні конфлікти чи проблеми. Саме тому професійні психологи займаються не лише психологічним благополуччям клієнтів, але й дбають про власне благополуччя за допомогою саморозвитку, самоактуалізації та позитивного мислення. Імовірно, через це вони й знаходять спільну мову зі студентами, викликаючи в них повагу. Отримані результати щодо оцінки філософами та богословами професійно-педагогічних якостей викладачів майже збігаються й перебувають на низькому рівні. Студенти-філософи зазначили: найменш розвиненими якостями у викладачів є творче ставлення до викладання, уміння організувати науково-дослідну роботу, колективну та індивідуальну діяльність студентів, а найкраще – інтелігентність і глибоке знання предмета. Щодо студентів-богословів низькі оцінки професійно-педагогічних якостей викладачів безпосередньо пов'язані з церковною дисципліною та специфікою виховання в духовних ВНЗ, яка передбачає різноманітні покарання, що може назначити будь-який із викладачів. Найменш розвиненими, на думку богословів, у їхніх викладачів є такі якості, як здатність до розуміння студентів та вміння організувати науково-дослідну роботу.

Виявлено статистично значимі відмінності в студентів різних спеціальностей за показником загальної задоволеності навчальною діяльністю ($N=10,93$; $p<0,01$). Так, найбільше задоволені своєю навчальною діяльністю психологи ($R=154,31$; $p<0,01$), набагато менше – богослови ($R=136,98$; $p<0,01$) й філософи ($R=122,18$; $p<0,01$). Найбільше з-поміж інших груп задоволеними навчальною діяльністю виявилися психологи, що загалом передбачає задоволеність змістом навчального й виховного процесу, обраною професією, взаємодією з однокурсниками, викладачами та керівниками факультету, ВНЗ тощо. Великі показники задоволеності навчанням в психологів, можуть бути пов'язані з особливостями професійного спрямування та позитивним мисленням. Щодо показників задоволеності навчанням у богословів така посередність між іншими досліджуваними групами пов'язана з особливостями організації такої діяльності в духовних ВНЗ. Так, у структурі загальної задоволеності богословів навчанням виявлено, що найбільше студенти задоволені обраною професією, а найменше –

дозвіллям, стосунками з одногрупниками та викладачами. Тобто студенти-богослови у зв'язку з навчанням переживають не завжди позитивні емоції через дисципліну й виховні методи. Більшою мірою не задоволені навчальною діяльністю виявилися філософи та найбільш проблемними сферами вони зазначили професійний вибір майбутньої діяльності й бюджет, побут, дозвілля.

Виявлено відмінності в рівнях розвитку збалансованості мотиваційних орієнтацій в професійній комунікації ($N=9,26$; $p<0,05$). Так, найкраще розвинені мотиваційні орієнтації як уявлення про цінності та цілі професійного спілкування в психологів ($R=158,71$; $p<0,05$), значно менше – у філософів ($R=139,98$; $p<0,05$) та найменше – у богословів ($R=128,95$; $p<0,05$). Отже, виявлено, що студенти-психологи, порівняно з богословами й філософами, гармонійно використовують у професійній комунікації різні мотиваційні орієнтації: на прийняття партнера; на адекватність розуміння партнера та на досягнення компромісу. Уміння психологів використовувати всі зазначені спрямування в спілкуванні демонструють широкий спектр застосування психології в життєдіяльності. Так, на різних етапах консультування чи медіації психолог повинен використовувати різні мотиваційні орієнтації й удало їх поєднувати. Це одне з важливих професійних умінь психолога – сформований мотиваційний компонент комунікативної компетентності. Для богослова вміння гармонійно використовувати різні мотиваційні орієнтації в комунікації є теж значущим для професійної діяльності. Проте здійснене порівняння свідчить про відсутність таких умінь у студентів-богословів. Так, представники цієї спеціальності найчастіше в професійному спілкуванні орієнтуються на адекватність сприйняття й розуміння партнера, найрідше – на досягнення компромісу. Практично повна відсутність компромісів у професійній комунікації богословів пов'язана з догматичною системою православного богослов'я, що містить положення, які сприймаються як беззаперечна істина. Щодо філософів, то в межах вивчення релігій у науковому спілкуванні теж не орієнтуються на компроміси, проте можуть удало використовувати спрямування на прийняття та адекватність розуміння партнера.

Отже, на етапі оволодіння професійними знаннями й вміннями виявлено статистично значимі відмінності між студентами різних спеціальностей у мотивації навчальної діяльності, оцінці професійно-педагогічних якостей викладачів, задоволеності навчальною діяльністю

та гармонійності мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації. Порівняно з психологами й філософами, у студентів-богословів більшою мірою переважає громадянська та професійна спрямованість у навчанні, тобто вони здобувають освіту, змотивовані суспільною корисністю майбутньої діяльності. Проте богослови продемонстрували недостатню збалансованість мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації, а також найнижчі серед опитаних груп оцінки професійної педагогічних якостей викладачів. Такі особливості професійного становлення на етапі оволодіння богословів, порівняно з іншими спеціальностями, пов'язані з особливими умовами навчання майбутніх священнослужителів: сувора церковна дисципліна, чіткий розпорядок дня, часткова соціальна депривація тощо. Студенти-психологи продемонстрували найвищі показники серед інших груп в оцінці професійно-педагогічних якостей викладачів, у задоволеності навчальною діяльністю та збалансованості мотиваційних орієнтацій у комунікації. Але в навчальній мотивації студенти цієї спеціальності орієнтуються на індивідуально-особистісні характеристики, а саме соціальний статус, комфорт і підтримання життєзабезпечення. Студенти-філософи, як і богослови, характеризуються громадянською та професійною спрямованістю в навчанні, що в межах їхньої спеціальності проявляється в мотиві загальної активності. Найменші показники задоволеності навчальною діяльністю виявлено у філософів, а саме студенти найбільше не задоволені вибором майбутньої професії.

На етапі реалізації виявлено статистично значимі відмінності між представниками різних спеціальностей у таких показниках, як комунікативна компетентність, професійне мовлення й ціннісні орієнтації, що відображено в табл. 3.

Статистично значимі відмінності професійного становлення студентів різних спеціальностей виявлено в показнику комунікативної компетентності ($H=28,56$; $p<0,001$) як провідного типу реагування в різних комунікативних ситуаціях. Компетентний тип реагування більшою мірою притаманний філософам ($R=163,60$; $p<0,001$), трохи меншою – психологам ($R=159,15$; $p<0,001$), відмінності в цих групах є несуттєвими. Найменш упевненими в комунікації, порівняно з іншими групами, виявилися богослови ($R=120,97$; $p<0,001$). Так, філософи та психологи достатньо добре володіють комунікативними вміннями: надавати й приймати знаки уваги; реагувати на справедливу чи несправедливу критику, провокуючу поведінку; звертатися з проханням; відмовляти на чуже прохання; надавати та приймати співчуття,

підтримку. Щодо богословів, то через інституціональні обмеження студенти не мають великого комунікативного досвіду й практики. Студентів вчать усталених послідовностей фраз і запитань, тобто чітко регламентують розмову священнослужителя з вірянами під час сповіді, настановчої розмови перед вінчанням, хрещенням тощо. Це сприяє формуванню залежного типу реакцій у різних комунікативних ситуаціях. Проте професійне спілкування богослова не обмежене лише такими регламентованими розмовами. На сучасному етапі розвитку України священнослужителі виступають на телебаченні, спілкуються зі студентами, солдатами, важкохворими, нарко- та алкозалежними, що викликає необхідність у комунікативно компетентних фахівцях.

Таблиця 3

Відмінності в діагностичних показниках професійного становлення в студентів різних спеціальностей на етапі реалізації

№ з/п	Показник	Спеціальність	Кількість, N	Середнє рангів, R
1	Комунікативна компетентність (N=28,56; p<0,001)	Богослови	152	120,97
		Психологи	75	159,15
		Філософи	50	163,60
2	Професійне мовлення (використання релігійної термінології) (N=53,09; p<0,001)	Богослови	152	157,49
		Психологи	75	88,65
		Філософи	50	158,32
3	Духовні ціннісні орієнтації (N=6,98; p<0,05)	Богослови	152	148,51
		Психологи	75	123,57
		Філософи	50	133,25

Виявлено статистично значимі відмінності в показнику професійного мовлення, що характеризується використанням релігійної термінології (N=53,09; p<0,001) у студентів різних спеціальностей. Так, найкраще професійне мовлення розвинене у філософів (R=158,32; p<0,001), трохи менше – у богословів (R=157,49; p<0,001). Найменш розвинене професійне мовлення, порівняно з іншими групами, очікувано виявилось у психологів (R=88,65; p<0,001). Філософи та богослови активно використовують релігійні терміни у своїй професійній діяльності, саме тому відмінності в цих групах за показником професійного мовлення є несуттєвими (Чміль, 2015). Студенти-психологи цілеспрямовано не вивчають церковну чи релігійну мову, а володіють науковою мовою та психологічною термінологією.

За переважаючими ціннісними орієнтаціями в студентів різних спеціальностей виявлено статистично значимі відмінності ($N=6,98$; $p<0,05$). Так, провідними громадянськими й професійними цінностями є для богословів ($R=148,51$; $p<0,001$), дещо менш важливі вони для філософів ($R=133,25$; $p<0,001$) та найменш важливі – для психологів ($R=123,57$; $p<0,001$). Для професії священнослужителя духовні цінності – це не лише теоретичні внутрішні переконання, це спосіб та принципи життєдіяльності, який демонструє людям приклад реалізації й панування духовних цінностей на практиці, адже після закінчення ВНЗ студент-богослов стає прикладом духовності й смиренності для інших. Саме тому для богословів провідними є такі цінності, як допомога та милосердя до інших людей; любов; пізнання нового у світі, природа, людина; соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві; спілкування. Імовірно, філософи, вивчаючи світові релігії, почерпнули важливість духовного спрямування особистості. Так, для них найбільш важливими виявилися такі духовні цінності, як допомога й милосердя, любов, приємне проведення часу, визнання та пошана інших людей і вплив на навколишніх. У структурі ціннісних орієнтацій студентів-психологів рівноцінно важливими визнаються і матеріальні, і духовні цінності. Проте, порівняно з іншими спеціальностями, для психологів значно більш значущими виявилися матеріальні цінності: приємне проведення часу, відпочинку; пошук і насолода прекрасним; пошана людей та вплив на оточуючих; здоров'я.

На етапі реалізації зафіксовано статистично значимі відмінності в студентів різних спеціальностей за трьома показниками (комунікативна компетентність, професійне мовлення й духовні цінності). Група богословів характеризується пануванням духовних цінностей у життєдіяльності, а саме любові, допомоги та милосердя до людей. Також студенти-богослови володіють добре розвиненим професійним мовленням, що відображається у вдалому використанні релігійної термінології в комунікації. Найменше серед інших груп богослови володіють комунікативними вміннями, що проявляється в залежному типі реагування в різних комунікативних ситуаціях і свідчать про необхідність розвитку комунікативної компетентності таких студентів. Студенти-психологи, порівняно з іншими спеціальностями, значущими вважають більшою мірою матеріальні цінності та недостатньо володіють релігійним професійним мовленням. Проте психологи мають добре розвинені комунікативні вміння, що демонструється впевненими

комунікативними реакціями в різних ситуаціях. У студентів-філософів, як і в психологів, добре розвинені комунікативні вміння та, як у богословів, – професійне мовлення. Проміжну позицію займають філософи серед інших спеціальностей за переважанням духовних цінностей у життєдіяльності, що проявляється в рівноцінному поєднанні духовних і матеріальних цінностей: допомога й милосердя, любов, приємне проведення часу, визнання та пошана інших людей і вплив на оточуючих.

Варто зазначити, що не за всіма показниками професійного становлення виявлено статистично значимі відмінності в студентів різних спеціальностей. Не зафіксовано значних відмінностей у показниках особистісної значимості для студента соціального мікросередовища навчання, адаптивності в спілкуванні, творчих й організаторських здібностей. Низькі показники референтності студентських груп властиві для більшості опитаних психологів, філософів і богословів. Щодо мобільності в спілкуванні, що виявляється в здатності до компетентної комунікації з людьми різного віку, професій і віросповідань, то найкраще вона розвинена в психологів, найгірше – у філософів, але такі відмінності не є статистично значимими. Організаторські здібності у всіх опитаних групах перебувають переважно на низькому чи середньому рівнях.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Здійснене емпіричне порівняння особливостей професійного становлення студентів різних спеціальностей дало можливість стверджувати, що на процес і результат професійного становлення впливає не лише специфіка обраної спеціальності, але й інституційні характеристики закладу, у якому воно відбувається. Так, виявлено, що студентам-богословам із духовних ВНЗ, порівнянно з психологами та філософами, притаманні нижчі показники соціометричних статусів, оцінки психолого-педагогічних якостей викладачів, гармонійності мотиваційних орієнтацій у професійній комунікації й комунікативних умінь. Усі зазначені показники стосуються навичок спілкування та взаємодії, а в духовних ВНЗ створюються умови більшою мірою для самозаглиблення, самоаналізу й саморозвитку. Вони позитивно впливають на духовний розвиток студентів. Так, виявлено, що для студентів-богословів, порівнянно з представниками інших спеціальностей, притаманні найбільш розвинені громадська та професійна спрямованість під час вибору професії та в навчальній діяльності, релігійність особистості

та провідними є духовні ціннісні орієнтації. Також розміщення духовних ВНЗ на території храмів значно покращує процес адаптації не лише до ВНЗ, але й до умов майбутньої професійної діяльності. На підтвердження цього, за допомогою здійсненого порівняння виявлено, що студенти-богослови вже на другому курсі навчання вміло використовують релігійну термінологію у своєму мовленні, що теж позитивно впливає на процес професійного становлення. Отже, отримані результати емпіричного порівняння особливостей професійного становлення студентів різних спеціальностей дали можливість виявити потенційні зони розвитку такого становлення, що стосуються навичок міжособистісної взаємодії й комунікації в професійних ситуаціях. Тому перспективи дослідження вбачаємо в розробці способів розвитку й сприяння професійному становленню студентів.

Література

1. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації : навч. посіб. / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 154 с.
2. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія / О. М. Кокун. – Київ : Інформ.-аналіт. агенство, 2012. – 200 с.
3. Мотрук Р. В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Р. В. Мотрук. – Острог, 2013. – 250 с.
4. Толочек В. А. Профессиональное становление субъектов педагогической деятельности: позитивные и негативные изменения / В. А. Толочек, Н. А. Тимашкова, В. Г. Денисова // Вестник Московского университета. – Серия 14 : Психология. – 2014. – № 1. – С. 16–32.
5. Чміль Н. С. Вербальна репрезентація концепту професії богослова у студентів духовних та державних ВНЗ / Н. С. Чміль // Психолінгвістика : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – № 18. – С. 164–174.
6. Чміль Н. С. Концептуальна модель процесу професійної соціалізації майбутніх священнослужителів / Н. С. Чміль // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Серія : Психологія. – 2016. – Вип. 52. – С. 235–244.
7. Kaartinen-Koutaniemi M. and Lindblom-Ylänne S. Personal Epistemology of University Students: Individual Profiles / M. Kaartinen-Koutaniemi and Lindblom-S. Ylänne // Education Research International. – Vol. 2012. – Article ID 807645. – 8 p. 2012. URL: <https://doi.org/10.1155/2012/807645>.

References

1. Virna, Zh. P. (2003). *Osnovy profesiinoi orientatsii : navch. posib.* [Basics of professional orientation]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. L. Ukrainky, 154 p. [in Ukrainian].

2. Kokun, O. M. (2012). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia : monohrafiia. [Psychology of professional formation of a modern specialist]. Kyiv : Inform.-analit. ahenstvo, 200 p. [in Ukrainian].
3. Motruk, R. V. (2013). Etnokulturni chynnyky profesiinoho samovyznachennia osobystosti [Ethno-cultural factors of professional self-determination of personality]. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07. Ostroh, 250 p. [in Ukrainian].
4. Tolocek, V. A., Timashkova, N. A., Denisova, V. G. (2014). Professionalnoe stanovlenie sub'ektov pedagogicheskoy deyatelnosti: pozitivnyie i negativnyie izmeneniya [Professional formation of subjects of pedagogical activity: positive and negative changes]. *Vestn. Mosk. un-ta. Seriya 14, Psihologiya. – Bulletin of Moscow University. Series 14, Psychology. № 1.* P. 16–32 [in Ukrainian].
5. Chmil, N. S. (2015). Berbalna reprezentatsiia kontseptu profesii bohoslova u studentiv dukhovnykh ta derzhavnykh VNZ [Verbal representation of the theologianprofession concept by the students of religious and secular universities]. *Psiholingvistika – Psycholinguistic*, 18, 164–174 [in Ukrainian].
6. Chmil, N. S. (2016). Kontseptualna model protsesu profesiinoi sotsializatsii maibutnikh sviashchennosluzhyteliv [Conceptual model of professional socialization process of future clerics]. *Visn. Khark. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. Ser.: Psykholohiia – Herald of Kharkiv National Pedagogical University of the G. S. Skovoroda University. Series: Psychology*, 52, 235–244 [in Ukrainian].
7. Kaartinen-Koutaniemi M. and Lindblom-Ylänne S. (2012). Personal Epistemology of University Students: Individual Profiles. *Education Research International*. Vol. 2012. Article ID 807645. 8 p. <https://doi.org/10.1155/2012/807645>.

Received: 20.04.2018

Accepted: 10.05.2018